

HZ. ÖMER'İN HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF UMAR IN TERMS HADITH NARRATION

Ali KARAKAŞ**

Öz

Hiz. Ömer'in (ö. 23/644), İslam Tarihi'nde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Ayrıca onun, hadis rivayet kültüründe de ciddi bir yeri vardır. Hadis kaynaklarını incelediğimiz zaman onun, hadis rivayeti konusunda çok hassas davranan birisi olduğunu öğrenmekteyiz. O, pek çok sahabeyi Hiz. Muhammed'den (s.a.v.) hadis rivayet ederken, dikkatli davranmaları hususunda uyarmıştır. Hiz. Ömer, temel İslâm kültürünü oluşturan sahabenin önde gelenlerindedir. O, Kur'an'ın yazılması, yazılı metinlerinin toplanıp bir araya getirilmesi ve kitap haline getirilerek muhafaza edilmesinde etkin rol oynamıştır. Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) Kur'an'ın toplanarak kitap haline getirilmesi hususunda, onun tavsiyesini dikkate almış ve bu anlamda çalışmalara başlamıştır. Ayrıca Hiz. Ömer'in, Kur'an'ın tefsiri ve açıklaması durumunda olan hadislerin güvenilir bir şekilde tespit edilerek nakledilmelerinde de ciddi katkıları olmuştur. O, hadis nakleden sahabeden şahit getirmelerini istemiş ve hadislerin sağlam bir şekilde nakledilmelerini sağlama konusunda hassasiyet göstermiştir. Hiz. Muhammed'i (s.a.v.) takip etmeye, onun yanında bulunmaya ve onun anlattıklarından istifade etmeye son derece önem vermiştir. Hiz. Ömer, pek çok hadis rivayet etmiştir. Yapılan tespitlere göre o, yaklaşık 539 hadis rivayet etmiştir. Bu hadislerin pek çoğu, temel hadis kaynağı olan *Kütüb-i Sitt'e* de yer almaktadır. Bu hadislerden bazıları, başka hadis kaynaklarında da rivayet edilmektedir. Bunların 81 tanesi Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiü's-Sahih* isimli hadis kitabında yer almaktadır. Onun rivayet ettiği 26 hadis, hem Buhârî hem de Müslim'de ortak olarak geçmektedir. Ondak nakledilen hadislerden 34 tanesi ise sadece Buhârî'de ve 21 tanesi de yalnızca Müslim'de bulunmaktadır. Hiz. Ömer'in naklettiği hadisler, daha çok ibadât, muamelât, ukûbât ve benzeri fikhî konuları ilgilendirmektedir. Bundan dolayı Hiz. Ömer'in, İslâm fikhunun oluşmasında da önemli derecede katkılarının olduğunu belirtmek isteriz. Biz bu makalemizde Hiz. Ömer'in hadis ilmindeki yeri hakkında bilgi verdikten sonra, onun temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerinden bazı örnekler verip onların senet ve metin tahlilleri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Hiz. Ömer, Hadis, İslâm, Buhârî, Müslim.

Abstract

Umar (d. 23/644) has an important place in the history of Islam. Besides he has also serious place in the tradition of hadith narration. When we examine the sources of hadith, we learn that he has been very sensitive about the hadith narration. He warned many of his companions of prophet muhammad to be careful, while narrating Hadith from Holly. Muhammad (PBUH). Umar is one of the main figures of the Sahab, which is the Muslim culture of Islam. He played an active role in the writing of the Qur'an, the collection of written texts, and the preservation of books. Ebû Bekr (d. 13/634) began to work on his advice to this field. Also Umar had a serious contribution to the transfer of the hadiths and in a reliable manner which are the explanations of the Qur'an. He was asking companions of prophet Holly Muhammad (PBUH) show their witnesses for the hadith and he has been sensitive to ensuring that the hadiths are transported in a healthy manner. Umar has narrated many hadiths and also he was having attention to be with Holly Muhammad (PBUH) and give great importance to make use his narrative. According to the findings, as many as 539 hadiths he conveyer are found in *Kütüb-i Sitt'e*, the main hadith source. Some of these hadiths are also narrated in other hadith sources. 81 of them are found in the works of Bukhari and Muslim named "*el-Câmiü's-Sahih*." The 26 hadiths narrated by him are located in both Bukhari and Muslim. The hadiths was transmitted by him, 34 hadiths are only in Bukhari and 21 hadiths are only in Muslim. The hadiths conveyed by Umar are more concerned with the Qur'anic issues such as prayer, muamelât, ukûbât and so on. Therefore, we come to the conclusion that Umar has contributed significantly to the formation of Islamic law. After we give information about the place of Umar in the hadith text in this article, we will give some examples from his narrations in the basic hadith sources and we will put them on the bibliographic and textual assays.

Keywords: Umar, Hadith, Islam, Bukhari, Muslim.

Giriş

İslâm dini, tüm insanlara barış, huzur, saadet ve mutluluğu hedefleyen bir inanç sistemidir. Bu sistemin iki ana kaynağı vardır. Bunların ilki Allah'ın kelamı olan Kur'an ve ikincisi de Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetidir. (Zeydan, 1979, 131vd; Ebû Zehra, tsz., 97 vd.) Hiz. Muhammed (s.a.v.), bir hadiste bu hususta şöyle buyurmuştur:

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ، لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye uygun hareket ettiğiniz müddetçe, hiçbir zaman sapıtmayacaksınız. Bu iki şey, Allah'ın kitabı olan Kur'an ve benim sünnetimdir." (Muvatta, Kader,1; Bu hadis, aynı anlamda ancak farklı kelimelerle değişik kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik,

* Bu makale 2-3 Kasım 2017 tarihleri arasında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Hiz. Ömer Sempozyumun 'da "Hiz. Ömer'in Sahihayndaki Hadisçiliği" adı ile özet olarak sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

56, hadis no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, hadis no: 3074; İbn Hanbel, III, 26; el-Münâvî, 1938, III, 240; Bu hadisin farklı varyantları ile ilgili tartışmalar için bkz. Erul, 2007, VII, 12 vd; Toksarı, 2014, XXVII, 15; Seyhan, 2014, VII, 107; Kavaklı, 2016, I, 15; Bağcıvan, 2015, I, 138).

Bu hadiste geçen “*kitâballâhi*” lafzı, Allah’ın kelamı olan Kur’ân’ın, İslâm dininin birinci kaynağı olduğunu göstermektedir. Ardından gelen “*ve sünnete nebiyyih*” ifadesi ise, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünnetinin İslâm dininin ikinci ana kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Sünnet, Kur’ân’ın bir çeşit tefsiri ve sosyal hayata yansıyan açıklaması durumundadır. (ez-Zehabi, tsz. I, 32). “*Senne-yesünnü*” fiilinden türemiş bir isim olan “*sünnet*”, kelime olarak hayat tarzı, bir yaşam modeli, hal, tavır, gidişat, yol, kanun, tabiat, yön ve benzeri daha pek çok anlamlar için kullanılmaktadır. (el-Halil b. Ahmed, 2003, II, 285; Ezherî, 2004, IX, 426 vd; İbn Manzûr, 1994. XIII, 220 vd; Zeydân ve Abdulkahhar, 2011, 12; Koçyiğit, 1992, 429; Aydınlı, 2012, 284). Terim açısından ise sünnet, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yapmış olduğu davranışları, söylediği sözleri ve tasvip ettiği takrirleridir. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. el-Kâsımî, 1987, 62, 64; Zeydân, 13; Karakaş, 2015, XXVI, 182 vd).

Bazı hadis âlimleri, hadis ve sünnetin biri diğersinin yerine kullanılan iki kelime olduğunu kabul etmişlerdir. (es-Salih, 1986, 1). Sünnet, sosyal hayatta insanın hayat dengesini en güzel ölçülerle sağlar. İnsanı bireysel anlamda iç disipline kavuşturur ve aile düzeni ile bütünleştirir. Bu düzen ve disiplin, toplumun sosyal hayatına da yansır. Kur’ân-ı Kerim ile beraber sünnet, insana dengeli, düzenli, ahlaklı ve faziletli bir hayat ortamı hazırlar. (Yıldırım, 1992, 13). Hz. Muhammed’in (s.a.v.) döneminden itibaren âlimler, sünneti değerlendirirken farklı iki metodu takip etmişlerdir. Bazıları lafzcılığı ve şekilciliği takip etmişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, Kur’ân ayetlerinin ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) söz ve davranışlarının gerekçe ve maksadı üzerinde durmuşlar. Ayrıca onlar, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadisleri hangi ortam ve şartlarda söylediğini, bunların bağlayıcı olup olmadıklarını tespit etmeye çalışmışlardır. Böylece onlar, sünneti ruhu ve özü ile sosyal hayata yansıma gayreti içerisinde bulunmuşlardır. Çünkü sünnet, Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından teşvik edilen şeydir. Sünnette devamlılık esastır. Sünnet, değerler ile alakalıdır ve değerler koyar. (Özdeş, 2005, 111 vd; a. mlf. 2005, 20). Kur’ân-ı Kerim’de verilen bilgilere göre Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ana görevi, Allah’ın emirlerini tebliğ (el-Mâide, 5/67; el-Gâşiye, 88/21-22; Kâf, 50/45; eş-Şûrâ, 42/48.) ve tebyin (Alu İmrân, 3/164; en-Nahl, 16/44.) etmek, yani duyurmak ve açıklamaktır. Dolayısı ile sünnetin insan hayatında önemli bir rolü vardır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.), insanın sosyal hayatı ile ilgili bilgi verirken, “Allah bunu helal ve şunu da haram kıldı” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Hadis inceleyen kişi özellikle ahkâm bildiren hadislerde bu gibi dini hükümlerle sık sık karşılaşır. (Şelebi, 1981, 23). Sünnet, insan hayatını düzene koyarak zorlukları kolaylaştırır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatında bunun çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Örneğin, sürekli gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılan Abdullah b. Amr’ı çağırılmış, bu aşırıktan vaz geçmesi için onu uyarmış ve bu konuda orta yolu takip etmesini söylemiştir. Ayrına hem nefsinin hem de ehlinin kendisi üzerinde haklarının olduğunu belirtmiştir. (Şelebi, 1981, 23 vd). Bir de Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine, cemaate namaz kıldırırken namazı fazlaca uzatan Muaz b. Cebel ile ilgili şikâyetler gelince, onu bu konuda uyarmış ve cemaate şu nasihatte bulunmuştur: “Ey insanlar! Cemaate namaz kıldırduğunuz zaman, namazı fazla uzatmayın. Çünkü cemaatin arasında hasta, zayıf ve ihtiyaç sahibi olanlar ola bilir. Onları sıkıntıya sokmamak için, namazı kısa tutmanız gerekir.” (Buhârî, Ezan, 63, hadis no: 704, 705; Ahkâm, 13, hadis no: 7109; Müslim, Salât, 183, hadis no: 467; İbn Mâce, İkâme, 49, hadis no: 836; Dârimî, Salât, 46, hadis no: 1239). Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bu ikazı, bazı insanların cemaati terk etmelerinin önüne geçmiş ve cemaate katılımı artırmıştır. (Şelebi, 1981, 24). Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünneti, insanlara zorluğu değil, kolaylığı hedeflemiştir. Nitekim kendisi, bu konuda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Benim ümmetime zor geleceğinden endişe etmeseydim, yatsı namazını, gecenin üçte birinden sonrasına bırakırdım ve onlara her namazda misvak kullanmalarını emrederdim.” (Tirmizî, Taharet, 18, hadis no: 23; Dârimî, Salat, 168, hadis no: 1455; Şelebi, 1981, 24). Bu ve benzeri konulardan anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (s.a.v.) sünnetinde ortama göre toplumun maslahatını gözetlemiş, sosyal hayatın şekillenmesine yön vermiş ve daima insanlar için en kolay ve en yararlı olanı seçmiştir. Sünnetin anlaşılması ve yorumlanması, İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) bir taraftan vahyi insanlara tebliğ etmiş ve diğer taraftan da onu sünneti vasıtası ile yaşanan bir din haline getirmiştir. Vahiy, kaynağı sadece ilahi olan mücerret bir bilgidir ibarettir. Bu bilgiyi yaşanabilen bir hayata dönüştürme işi, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) görevidir ve bunun anlaşılması, onun sünneti ile mümkündür. Âlimler arasında bu konuda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bu nedenle başlangıcından bu yana bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. (Bkz. Görmez, 1997, 41 vd). Kur’ân’ın çeşitli ayetlerinde de, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünnetinin önemine işaret edilmektedir. (Bkz. en-Nisa, 4/13, 64,65, 80; Âlu İmrân, 3/31.32). Sünnetin İslâm dinindeki yeri bu derece önemlidir. Ancak “Size Allah’ın kitabı olan Kur’ân’ı ve sünnetimi bıraktım” anlamındaki bu rivayetin

yanında, sadece “Size Allah’ın kitabını bıraktım” (Muslim, Hac 147, hadis no: 1218; Ebû Dâvûd, Menasik 57, hadis no: 1905; İbn Mâce, Menasik 84, hadis no: 3074.) ve “Size Allah’ın Kitabını ve Ehl-i Beyti bıraktım” (Muslim, Fedailü’s-Sahabe 36, hadis no: 2408; 37; Tirmizî, Menâkib, 32, hadis no: 3786, 3788; Darimî, Fedailü’l-Kur’ân 1, hadis no: 3198; İbn Hanbel, IV. 366, 367.) anlamında farklı iki rivayet daha vardır. (Bu farklı rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Erul, 2007, VII, 12). Kanaatimize göre bu farklı rivayetler birbirini tamamlar niteliktedir. Bunlardan herhangi biri, diğerinin alternatifi değildir. Kur’ân, bu rivayetlerin üçünde de ana kaynak olarak gösterilmektedir. Biz, sünnet kelimesinin geçtiği rivayeti daha uygun görüyoruz.

Kur’ân’ın ayetleri, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) 23 yıllık peygamberliği süresi boyunca peyderpey indirilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah tarafından Cebrail (a.s.) vasıtası ile bu süre zarfında kendisine gönderilen ayetleri hem ezberliyor, hem de vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. (Zerkanî, 1996, I, 167 vd). O, bu konuda herhangi bir problemin yaşanmaması için bu hassasiyeti gösteriyordu. Onun, nazil olan ayetlerin ezberlenmesi ve yazılması hususunda gösterdiği bu hassasiyeti, Kur’ân’ın çeşitli ayetlerinde dile getirilmektedir. (Bkz. el-Hicr 15/9; Tahâ 20/114; el-Kiyâme 75/17). Bundan anlaşıldığı kadarı ile Kur’ân ayetlerinin tespiti konusunda herhangi bir problem söz konusu değildir. Hadislerin tespiti ise, Kur’ân’ın tespitinden biraz daha farklıdır. İslâm’ın ilk dönemlerinde, nazil olan ayetler hassasiyetle yazılıyordu. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadisleri ise, Kur’ân ayetleri gibi hassasiyetle yazılmıyordu. Hatta Kur’ân ayetleri ile karışmasını diye hadislerin yazılmamasına özen gösteriliyordu. Buna rağmen, az da olsa Kur’ân ayetlerinin dışında kalan hadis gibi bazı şeyler yazılıyordu. Ancak zamanla, hadislerin Kur’ân ayetleri ile karışması tehlikesi ortadan kalktıktan sonra, onlar daha da fazla yazılmaya başlanmıştır. İslâm’ın ilk dönemlerinde hadisler, daha çok rivayet yolu ile sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu nedenle bu ilmi sahada çeşitli problemler söz konusu olmuştur. Hadis rivayetinde yer alan râvîlerin, hadis kültüründe önemli yerleri vardır. Hadis rivayetinde ilk halkayı oluşturan Sahabe, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile insanlık arasında bir köprü vazifesini oluşturmaktadır. Dolayısı ile sahabe, bu dinin sağlıklı bir şekilde sonraki nesillere aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Hz. Muhammed’e (s.a.v.) yakınlığı ile bilenen Hz. Ömer’in, İslâm’ı sonraki nesillere aktarmada önemli bir yeri vardır. Onun, hem bir sahâbî hem de ikinci halife olması nedeniyle hadis rivayetinde büyük bir etkisi olmuştur. Bu özelliği nedeniyle önce onu tanıtmaya, hadis rivayetindeki titizliğine dikkat çekmeye ve ardından onun rivayet ettiği bazı hadis örneklerinin üzerinde durmaya çalışacağız.

A - Hz. Ömer

Tam adı, Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî olan Hz. Ömer’in (ö. 23/644) İslâm Tarihinde önemli bir yeri vardır. O, Mekke’de dünyaya gelmiştir. Ancak onun doğum tarihi hakkında değişik rivayetler vardır. Hz. Ömer, Müslümanlığı döneminde aktif olduğu gibi, Müslüman olmadan önceki hayatında da son derece hareketli idi. O, hayatının her safhasında aktif bir yapıya sahipti. Hz. Ömer, okuyup yazan, şiir okuyan, güzel konuşan, ensâb bilgisine sahip olan edip bir kişi idi. O, başta avcılık olmak üzere çeşitli spor faaliyetlerini seven biri idi. Aynı zamanda o, iyi silah da kullanırdı. (Zehebî, 2014, XXVIII, 71 vd; İbn Hacer, 1994, VII, 371 vd; Fayda, 2007, XXXIV, 44).

Hz. Ömer, bî’setin altıncı yılında Müslüman olmuştur. Onun nasıl Müslüman olduğuna dair farklı rivayetler vardır. Ondan önce kırk erkek ve on veya on bir kadın Müslüman olmuştu. (İbn Sa’d, 2014, III, 269 vd; İbn Hacer, VII, 372). Bilahare Hz. Muhammed (s.a.v.) onun hakkında övücü pek çok şey söylemiştir. (Buhârî, Fedâilü Ashâbî’n-Nebi, 4, hadis no: 3655; 6, hadis no: 3679-3694; Menâkibü’l-Ensâr, 35, hadis no: 3863-3867; Müslim, Fedâilü’s-Sahabe, 14-25, hadis no: 2389-2400; Tirmizî, Menâkib, 18, hadis no: 3681-3695). Hz. Ömer, aile efradı ve diğer yakınları ile birlikte toplu bir şekilde aleni olarak Mekke’den Medine’ye hicret etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine’de Ensâr’ın kadınlarını bir evde toplamış ve onlardan biat almak üzere Hz. Ömer’i vekâleten onların yanına göndermiştir. Hz. Ömer, Hz. Muhammed (s.a.v.) adına kadınların yanına varmış, onlarla sohbet etmiş ardından onlardan biat almıştır. O, kadınlarla yapmış olduğu bu sohbette, onlardan Allah’a ortak koşmama, hırsızlık yapmama, iffetli yaşama, herhangi bir nedenle çocuklarını öldürmeme, her türlü iftiradan uzak durma ve benzeri konularda biat almıştır. (Buhârî, İmân, 10, hadis no: 18; İbn Sa’d, VIII, 7).

Hz. Ömer, ilme çok meraklı olan bir şahsiyete sahipti. O, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ilminden istifade etmek için sürekli onunla beraber olmaya, onun yanında bulunmaya çalışıyordu. Herhangi bir nedenle onun yanına gitme fırsatını bulamadığı günlerde, nazil olan ayetleri başka sahabeden öğrenmeye çalışıyordu. Nitekim sahabe, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) öğrendiklerini hazır olmayan arkadaşlarına bildirmeyi dini bir görev olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle bazen, münavebe şeklinde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yanında bulunuyorlardı. (Buhârî, İlim, 27, hadis no: 89; Sallâbî, 2016, 222. Bu hadisin şerhinde sahabenin Hz. Muhammed’den (s.a.v.) ilim öğrenme konusundaki çabaları hakkında verilen bilgiler için

bkz. Kirmânî, 2010, II, 97 vd; İbn Hacer, 2005, I, 244 vd; Aynî, 2002, II, 144 vd; Gürânî, 2008, I, 196; Kastalânî, 2012, I, 279 vd). Bu durum, başta Hz. Ömer olmak üzere sahabenin, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilminden istifade etmek için çok çaba sarf ettiklerini göstermektedir.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) vefat edince, onun vefat haberini duyan Hiz. Ömer, onun vefatını kabullenmek istememiştir. Hatta Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) vefat ettiğini söyleyenlere çok sert tepki gösterdiği de rivayet edilmektedir. Hiz. Ömer'in bu tepkisinden haberdar olan Hiz. Ebû Bekir, Kur'an'ın şu ayetini ona okumuştur:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

“ Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisingeriye mi döneceksiniz? Kim gerisingeriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Al-u İmrân 3/144).

Hiz. Ebû Bekir, bu ayeti okuyarak Hiz. Ömer'i teskin etmiştir. (Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi, 5, hadis no: 3667, 3668, 3670; İbn Sa'd, II, 266 vd; Zebidî, 1970, XI, 26 vd). Hiz. Ömer, Hiz. Ebu Bekir'in halife olarak seçilmesinde hazır bulunmuştur. O, ondan sonraki süreçte Hiz. Ebu Bekir'in halifeliğinin bitimine kadar kendisine danışmanlık yapmıştır. (İbn Sa'd, II, 190 vd; Fayda, 2007, XXXIV, 45).

Hicri 12 miladi 633 yılında yalancı peygamber Müseylemetü'l-Kezzâb ile yapılan Yemâme savaşında 70 kadar Kur'an hafızı şehit olmuştur. Hiz. Ömer, bu savaştan hemen sonra Hiz. Ebu Bekir'e hafızların şehit olduğunu, Kur'an'ın giderek kaybolması konusunda endişe duyduğunu dolayısı ile yazılı Kur'an ayetlerinin toplatılarak bir araya getirilmesinin gerektiğini münasip bir dil ile anlatmıştır. Hiz. Ebu Bekir başlangıçta, “Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) yapmadığı bir işi ben nasıl yapayım?” diyerek bu konuda karar verememiştir. Ancak daha sonra Hiz. Ebu Bekir, Zeyd b. Sabit (ö.45/665) başkanlığında bir komisyon kurdurmuş ve Kur'an ayetlerini bir araya toplatarak kitap haline getirmiştir. (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 3, hadis no: 4986, 4987; İbnü'l-Cezerî, tsz. I, 7: es-Süyûtî, 1978, I, 71; Cerrahoğlu, 1985, 62 vd; Turgut, 1991, 98).

Hiz. Ebu bekir, halifeliği süresince Hiz. Ömer'i yakınında tutmuş ve gerekli gördüğü durumlarda onu kendi yerine vekil olarak tayin etmiştir. Nitekim hac mevsiminde onu hac emiri olarak görevlendirmiştir. (İbn Sa'd, III, 177, 186; Fayda, 2007, XXXIV, 45). Hatta rivayet edildiğine göre Hiz. Ebu Bekir ölüm döşeginde iken, onun huzuruna varan bazı insanlar, “Sen Rabbine giderken Hiz. Ömer'i başımızda halife olarak bırakma konusunda ne dersin?” diye sormuşlar. O da, “Onların en hayırlısını onlara halife olarak tayin ettim” demiştir. (İbn Sa'd, III, 274; Zehebî, XXVIII, 79).

Hiz. Ömer, Hiz. Ebu Bekir'in hicri 13, miladi 634 yılında vefat etmesinden itibaren, şehit edildiği hicri 23, miladi 644 yılına kadar halifelik yapmıştır. Onun halifeliği döneminde İslâm devleti Arabistan'ın dışına taşmış ve dünyanın çeşitli yerlerine yayılmıştır. Bu dönemde İslâm dini, başta İran, Irak, Şam ve Kudüs olmak üzere daha pek çok yerde kabul örmüştür. Böylelikle onun hilafeti döneminde Arapların dışında pek çok millet İslam dini ile tanışıp Müslüman olmuştur. (İbn Sa'd, III, 367; Zehebî, XXVIII, 80, 88, 97 vd; Fayda, XXXIV, 46).

Bunun yanında Hiz. Ömer, özellikle halifeliği sırasında çeşitli İslâmî ilimlerin gelişmesinde ciddi katkıda bulunmuştur. Onun izlerini, tüm İslâmî ilimlerde okumaktayız. Örneğin o, hadis alanında ön sıralarda yer almaktadır. Bunun yanında Hiz. Ömer, fıkhıta da Hiz. Ebu Bekir ile birlikte “Şeyhain” diye anılmıştır. (Fayda, 2007, XXXIV, 46). Pek çok kere Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) övgüsüne ve duasına mazhar olan (İbn Sa'd, III, 267; Tirmizî, Menâkib, 18, hadis no: 3681-3695; Zehebî, XXVIII, 72 vd.) Hiz. Ömer, bilhassa oryantalistler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Onlar, onu çeşitli yönlerden tenkit etmişlerdir. (Bkz. Abbott, 1999, s. 64, 66, 69; a. mlf., 2015, I, 112,115, 2015; Vida, 1964, IX, 468 vd).

Hiz. Ömer'in hayatı hakkında bu kısa bilgileri verdikten sonra şimdi de onun hadis ilmi konusundaki yeri hakkında bazı bilgiler vermeye çalışacağız.

B - Hiz. Ömer'in Hadis İlimindeki Yeri

İslâm tarihinde adalet, şecaat ve isabetli görüşleri ile meşhur olan Hiz. Ömer'in, hadis kültürü açısından da önemli bir yeri vardır. O, hadis rivayeti konusunda hassas davrandığı gibi, Sahabe-i Kirâm'ı da bu hususta hassas davranmaları için uyarmıştır. Onlara, ancak Hiz. Muhammed'den (s.a.v.) duydukları hadisleri nakletmelerini söylemiştir. Hiz. Muhammed (s.a.v.), nazil olan Kur'an ayetlerini ezberlemiş, sahabeye ezberletmiş ve vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. O, ilk dönemlerde Kur'an ayetlerine karışmaması için hadislerin yazılmasını yasaklamış ve yazılanları da imha ettirmiştir. (Müslim, Zühd, 72, hadis no:3004; Ebû Dâvûd, İlim, 3; hadis no: 3647, 3648; Tirmizî, İlm, 11, hadis no: 2665; Suyûtî, 2001, 313; Azamî, 1993, 22 vd). Ancak daha sonra hadislerin Kur'an ayetlerine karışma tehlikesi ortadan kalkınca Hiz. Muhammed (s.a.v.) bizzat hadislerin yazılmasına izin vermiş hatta bazı hadisleri bizzat kendisi yazdırmıştır. Örneğin Abdullah b. Amr el-As (ö. 65/684), hadisleri yazmak için Hiz. Muhammed'den (s.a.v.) izin talebinde

bulunmuş ve onun bu isteği kabul edilmiştir. (Ebû Dâvûd, İlim, 3; hadis no: 3646; Tirmizî, İlim, 12, hadis no: 2666, 2668). Bir de Yemenli Ebû Şah, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir hutbesinin yazılarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de onun bu talebinin yerine getirilmesini emretmiştir. (Buhârî, Lukata, 7, hadis no: 2434; Müslim, Hac, 447, hadis no: 1355; 448; Ebû Dâvûd, İlim, 3; hadis no:3649; Tirmizî, İlim, 12, hadis no: 2667; Suyutî, 313 vd). Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zamanında yazılan ve resmi belge niteliği taşıyan çeşitli yazılar da vardır. Örneğin onun zamanında yazılan Medine Vesikası, (Hamidullah, 2003, I, 202 vd.) dine davet mektupları, (Buhârî, Cihâd, 101, hadis no: 2940, 2941; 121, hadis no: 2978; Libâs, 50, hadis no: 5872, 5873; 51, hadis no: 5874; 52, hadis no: 5875; Hamidullah, 1990, 73.) çeşitli siyasi vesikalar, (Buhârî, Şurut, 15, hadis no: 2732, 2733; Zekât, 55, hadis no: 1483.) dini ve hukuki mektuplar, (Buhârî, Humus, 5; Zekât, 34, hadis no: 1450; 35, hadis no: 1452; 36, hadis no: 1452; 38, hadis no: 1453; 39, hadis no: 1455; 40, hadis no:1456; Nesâî, Kasame, 43.) diğer din mensupları ile yapılan mektuplaşmalar (Buhârî, Ahkâm, 15; hadis no: 7162; İsti'zân, 24, hadis no: 6260.) ve benzeri konularda yazılan çeşitli belgeler vardır. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, İslâm'ın ilk dönemlerinde Kur'ân ayetlerine karışmaması için hadislerin yazılması yasaklanmış. Daha sonra bu yasak ortadan kalkmış ve hadislerin yazılmasına müsaade edilmiştir. (Buhârî, İlm, 39; hadis no:113; Ebû Dâvûd, İlim, 3; hadis no: 3646; Tirmizî, İlm, 12, hadis no: 2666; Suyutî, 313 vd). Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra, çeşitli sebepler nedeniyle hadise daha fazla ihtiyaç hissedilmiş ve sahabe tarafından çeşitli hadisler yazılmıştır. Pek çok sahabe, hicri birinci asırda talebelerine hadis yazdırmışlardır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Azami, 34 vd; Koçyiğit, 2011, s. 41 vd; Kandemir, 1997, XV, 30; Yücel, 2002, XXVI, 81 vd). Sahabe döneminden itibaren hadis uydurmalarına karşı koymak için hadis tenkitçiliği de başlamıştır. Sahabe döneminde hadis tenkitçiliği açısından meşhur olan bazı kişiler vardır. Bunlar, Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Ali b. Ebî Talib (ö. 40/660), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Hz. Aişe (ö. 57/667), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer (ö. 74/693), Enes b. Malik (ö. 93/711) ve benzeri kişilerdir. Hz. Ömer'in de bunlar arasında önemli bir yeri vardı. (İbn Sa'd, III, 287; Aşık, 1981, 250 vd; Çelik, 1995, II, s. 254; Fayda, 2007, XXXIV, 47).

Hz. Ömer, hadislerin tespitinde son derece hassas davranmıştır. Urve b. Zübeyr'den nakledildiğine göre, Hz. Ömer bir "Sünen" kitabını yazmak istemiş. Bu konuda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahâbileri ile danışmış. Onlar, kendisine bu arzusunun yerine getirmesinin uygun olacağı şeklinde görüş belirtmişler. Hz. Ömer yaklaşık bir ay kadar istihareye yatmış. Sonra bir sabah kalkmış ve Allah'ın kalbine verdiği duygulara dayanarak şöyle söylemiştir: "Size bir sünen kitabı yazmaktan bahsetmiştim. Fakat sonradan düşündüm ki, sizden önce Ehl-i kitap Allah'ın kitabından başka kitaplar yazmış ve o kitaplar üzerine düşerek Allah'ın kitabını terk etmişlerdi. Yemin ederim ki, Allah'ın kitabını hiçbir şey ile gölgelemem." (İbn Sa'd, III, 287; Hatib el-Bağdâdî, 2004, 49; Suyutî, 315.; Abbott, 1967, II, 7 vd; Fayda, 2007, XXXIV, 47; Karataş, 2000, XXXVI, 7 vd). Hz. Ömer'in bu tür açıklamaları, onun Kur'ân'dan sonra hadise son derece önem verdiğini ortaya koymaktadır. Ancak o, herhangi bir sözün Kur'ân'a karışmaması hususunda dikkatli davranmıştır. Hz. Ömer ile ilgili anlatılan başka bir rivayet de, onun bu husustaki hassasiyetini göstermektedir. O, Karaza b. Ka'b (ö. 30/670) başkanlığındaki bir heyeti Kufe'ye gönderirken, abdest almış, onlarla beraber yürümüş ve onlara şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Sizler, şimdi öyle bir kavme gidiyorsunuz ki, onlar çokça Kur'ân okurlar. Onlar, ashap diye sizlere saygı gösterecekler. Aman ha! Onların yanında az hadis rivayet ediniz ve onları Kur'ân okumaktan alıkoymayınız. Beni yanınızda biliniz." (İbn Mâce, Mukaddime, 3, hadis no: 28; İbn Abdilberr, 2012, 382; Fayda, 2007, XXXIV, 47). Hz. Ömer'in bu tavsiyesi, onunu hadis rivayeti hususundaki hassasiyetini göstermektedir. Aslında o, gönderdiği heyete hadise önem vermemesini söylememiştir. Aksine o, hadise gereken tazim ve hürmeti göstermesini istemiştir. Bir de o, hadis rivayeti ile meşgul olup asli görevleri olan tebliğ konusunda gevşememelerini düşünmüştür. (Hatiboğlu, I, 52).

Hz. Ömer'in hadis yazımı konusunda bu derece titiz davranmasının diğer bir sebebini ise, siyasi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889), bu hususta şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Hz. Ömer bu tutumu ile rivayetlerin artmamasını, art niyetli kişilerin uydurdukları sözlerin sağlam hadislerin arasına karışmamasını amaçlamıştır." (İbn Kuteybe, 1326, 48).

Hz. Ömer'in naklettiği 539 kadar hadis, *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Bunların 81 tanesi Buhârî ve Müslim'in el-Câmiü's-Sahih isimli eserlerinde bulunmaktadır. Onun rivayet ettiği 26 hadis, hem Buhârî hem de Müslim'de ortak olarak geçmektedir. Yalnız Buhârî'de 34 ve yalnız Müslim'de de 21 hadisi vardır. (Fayda, 2007, XXXIV, 47). Hz. Ömer'in *Kütüb-i Sitte*'nin dışında da rivayet edilen hadisleri vardır. Kendisinden rivayet edilen hadisler, bazı hadis kitaplarında "*Müsned*" ismi ile bir araya getirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Ya'kûb b. Şeybe b. Salt es-Sedûsî (ö. 262/875), Müsnedu Emiri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessesetü'l-Kutubi's-Sakafiyye, Beyrut 1985. (Özdemir, 2013, XXXV, 89).

2- Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Gâlib et-Taberî (ö. 310/923), Tehzîbü'l-Asâr ve Tafsîlü's-Sabit an Resûlillahi mine'l-Ahbâr Müsnedü Ömer b. el-Hattâb, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Matbatü'l-Medeni, Kahire 1983.(Akdokur, 2010, 67 vd).

3- Ebu Bekir Ahmed b. Selmân b. Hasan en-Neccâd el-Bağdâdî, Müsnedü Ömer b. el-Hattâb, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1994.

4- Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şafîî (ö. 774/1373), Müsnedü'l-Farûk Emîri'l-Mü'minîn Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb ve Akvâluhu alâ Ebvâbi'l-İlm, thk. Abdulmutî' Emin Kal'acî, Kahire 1991.(Fayda, 2007, XXXIV, 48; Özeydin, 1999, XX, 133 vd).

Hiz. Ömer'in rivayet ettiği hadislerin kaynağı, her şeyden önce Hiz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Ayrıca o, Hiz. Ebû Bekir ve Ubey b. Ka'b (ö.22/642) gibi sahabeden de hadis nakletmiştir. Hiz. Osman (ö.36/656), Hiz. Ali (ö.40/660), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/674), Talha b. Ubeydullah (ö.36/656), Abdurrahman b. Avf (ö. 33/653), Abdullah b. Mesud (ö. 30/650), Huzeyfe b. el-Yaman (ö. 36/658), Ebû Hüreyre (ö. /62681), Hiz. Aişe (ö.57/667) ve daha pek çok sahabe kendisinden hadis nakletmiştir. Bir de çocukları Abdullah (ö.737692), Asım (ö.70/689) ve Hafsa da ondan hadis rivayet etmişlerdir. Tabiinden kendisinden hadis nakledenlerin başında Kadi Şüreyh (ö. 79/698), Alkame b. Vakkas el-Leysi (ö. 86/705), Said b. el-Müseyyeb (ö.94/713) ve daha pek çok kişi gelmektedir. (Zehebî, XXVIII, 71; İbn Hacer, VII, 371 vd).

Toplumda insanların sosyal yönü ile ilgilenen Hiz. Ömer, sosyal hayat içerikli fıkhi konuları içeren hadislere ayrı bir ilgi göstermiştir. Nitekim rivayet edildiğine göre Hiz. Muhammed (s.a.v.) zekât ile ilgili bazı hükümleri yazılı olarak Hiz. Ebû Bekir'e vermiş ve bu belgeler, daha sonra Hiz. Ömer'e intikal etmiştir. (Abbott, II, 23 vd). Hiz. Ömer, Hiz. Muhammed (s.a.v.) ile beraber bulunduğu sıralarda, daima onun fıkıhla ilgili fiil ve açıklamalarını dikkatle izleyip dinlemiş, onlardan çeşitli hükümler çıkarmaya çalışmıştır. Hiz. Ömer, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra ortaya çıkan fikhî hükümlerin tespitinde etkili rol oynamıştır. Onun görüşleri, bu tür sosyal içerikli olayların tespitinde ön plana çıkmıştır. Bir de Hiz. Ömer, fetva veren meşhur yedi sahabeden biridir. O, hükümlerin tespitinde Kur'ân, sünnet ve re'ye göre hareket etmiştir. Hadislerin sıhhat derecesine çok önem veren Hiz. Ömer, hadis rivayet eden kişilerden, söyledikleri hadislerin doğruluğu için çoğu kere şahit getirmelerini istemiştir. Hatta o, rivayet ettikleri hadislerin doğruluğu hakkında şahit getirebilen râvîlerin rivayet ettikleri hadisleri kabul etmiştir. (Buhârî, İsti'zân, 13, hadis no: 6245; Müslim, Adab, 37, hadis no: 2153). Bundan anlaşıldığına göre o, rivayet ettikleri hadislerin doğruluğu hakkında şahit getirmeyen râvîlerin rivayet ettikleri hadislerin doğruluğunu kabul etmemiştir. Örneğin Ma'kil b. Yesâr (ö. 59/679), Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) mirastan dedeye altıda bir verdiğini anlatınca, Hiz. Ömer ona, "Bunu seninle beraber başka kim biliyor?" diye sormuş. Ma'kil, "Bilmiyorum" diye cevap vermiştir. Hiz. Ömer, bunun üzerine onun bu rivayetini dikkate almamıştır. (Ebû Dâvûd, Ferâiz, 6, hadis no: 2897). Nitekim onun bu rivayeti İslâm hukukunda da dikkate alınmamıştır ve baba hayatta olunca, dedeye miras verilmemektedir. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bilmen, tsz. V, 244 vd). Hiz. Ömer, zaman zaman bu şekilde haberi vahidleri reddetmişse de, işittiği bir haberi vahid ile kendi reyî çeliştiği zaman, o haberi vahidin ilim ifade ettiğine kanaat getirince, kendi görüşünden vaz geçerek haberi vahid ile amel etmeyi tercih etmiştir. Nitekim âlimler, haberi vahidin ilim mi, zan mı ifade ettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hiz. Ömer de kanaat getirince, haberi vahit ile amel etmiştir; aksi takdirde haberi vahidi kabul etmemiş ve onunla amel etmeyi bırakmıştır. (Şafîî, 2005, 379 vd. no: 1182, 1183; Koçkuzu, 1988, 109 vd; Çelik, 1995, II, 269; Koçak, 2007, XXXIV, 51).

Hiz. Ömer, sünnete son derece önem vermesine rağmen, Kur'ân ile çelişince, sünneti değil, Kur'ân'ı tercih etmiştir. Çünkü o, Kur'ân hususunda son derece hassastı. O, daima Kur'ân'ı iyi öğrenmeye ve anlamaya çalışırdı; çevresindekilere de daima bunu tavsiye ederdi. Onun bu hassasiyetini, Fatıma binti Kays hadisinde görmekteyiz. Müslim'in Muhammed b. Amr b. Cebele'den, onun Ebû Ahmet'ten ve onun da Ammâr b. Ruzeyk'ten rivayet ettiğine göre, Ebû İshak şöyle söylemiştir: Ben, Esved b. Yezid ile Mescid-i A'zam'da otuyordum. Yanımız da Şa'bi de vardı. O esnada Şa'bi, Fatıma binti Kays hadisi naklederek, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) ona mesken ve nafaka vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Esved, yerden bir avuç çakıl alarak Şa'bi'ye fırlattı ve şöyle söyledi: "Yazıklar olsun, sana ki böyle bir hadisi naklediyorsun." Hiz. Ömer bu konuda şöyle söylemişti: "Biz, ezberlediğini veya unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve Peygamberimizin sünnetini terk edemeyiz. Zira kadına mesken de vardır, nafaka da vardır." Ondan sonra Hiz. Ömer, "Onlar apaçık bir kötülük getirmiş olmadıkça, onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da evlerinden çıkmasınlar" (Talâk 65/1.) mealindeki âyeti okumuştur. (Müslim, Talak, 46; Tirmizî, Talak, 5, hadis no: 1180. Bu hadisin yorumu hakkında geniş bilgi için bkz. Çakın, 1993, XXXIV, 237 vd; Tekineş, 1997, II, 90 vd). Hiz. Ömer, daima hadise önem vermiştir. Ancak bu rivayette görüldüğü gibi o, hadis Kur'ân ile çeliştiği zaman, hiç tereddüt etmeden Kur'ân'ı tercih etmiştir.

Hiz. Ömer'in hadis alanındaki rivayetleri, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere çeşitli hadis kaynaklarında yer almaktadır. Biz, onun rivayet etmiş olduğu hadislerden bazı örnekler seçerek senet ve metin tahlilleri üzerinde duracağız.

C - Hiz. Ömer'in Sadece Buhârî'deki Rivayetleri

Yukarıda da açıkladığımız gibi Hiz. Ömer'in naklettiği 539 kadar hadis, *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Bunların 81 tanesi Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiü's-Sahih* isimli hadis kitaplarında geçmektedir. Onun rivayet ettiği 26 hadis, hem Buhârî hem de Müslim'de ortak olarak bulunmaktadır. Hiz. Ömer'in yalnız Buhârî'de 34 ve yalnız Müslim'de de 21 hadisi vardır.(Fayda, 2007, XXXIV, 47). Biz burada sırası ile önce onun Buhârî'de, sonra Müslim'de ve ondan da sonra hem Buhârî hem de Müslim'de geçen hadislerinden birer örnek vereceğiz. Ardından onun diğer hadis kaynaklarında geçen rivayetleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Hiz. Ömer'den naklettiğimiz hadisleri hem metin ve hem de senet açısından değerlendirmeye çalışacağız. Burada sadece Buhârî'de nakledilen bir hadisi inceleyeceğiz:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، ح قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ثَوْرٍ، عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ عُمَرَ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ وَكُنَّا نَتَنَاقَبُ النَّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزَلَ يَوْمًا، فَإِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَّ مِثْلَ ذَلِكَ، فَنَزَلَ صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نُوَيْبَتِهِ، فَضَرَبَ بَابِي ضَرْبًا شَدِيدًا، فَقَالَ: أَنْتُمْ هُوَ؟ فَقَرَعْتُ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: قَدْ حَدَّثْتُ أُمَّرُ عَظِيمًا. قَالَ: فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي، فَقُلْتُ: طَلَّقَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: لَا أَدْرِي، ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ: أَطَلَّقْتَ نِسَاءَكَ؟ قَالَ: «لَا» فَقُلْتُ: اللَّهُ أَكْبَرُ

Buhârî'de yer alan bu rivayete göre Hiz. Ömer şöyle söylemiştir: "Medine çevresinde bulunan Benî Umeyye b. Zeyd kabilesine mensup Ensar'dan bir komşum vardı. Ben ve bu komşum, her gün sıra ile birimiz Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) yanına varıyorduk. O gün için nazil olan vahiyleri ve diğer bilgileri tespit ediyorduk. Eve gelince de birbirimize anlatıyorduk. Bu arkadaşımınla böyle anlaşmıştık. Bir gün arkadaşım kendi nöbetinde Hiz. Peygamberin (s.a.v.) yanına gitmişti. O, heyecanla gelip bizim kapımızı sert bir şekilde çalarak beni sordu. Ben, korkarak onun yanına çıktım. Arkadaşım bana, 'Hiz. Peygamberin (s.a.v.) evinde büyük bir olay meydana geldi' dedi. Ben, Hiz. Hafsa'nın odasına girdim ve onun ağladığını gördüm. Ona, 'Resûlullah (s.a.v.) sizleri boşadı mı?' diye sordum. O, 'Bilmiyorum' diye cevap verdi. Sonra ben Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) yanına vardım ve ayakta olduğum halde kendisine, 'Sen hanımlarını boşadın mı?' diye sordum. O da, 'Hayır!' diye cevap verdi. Bunun üzerine ben, 'Allahu ekber!' diyerek tekbir getirdim." (Buhârî, İlim, 27, hadis no: 89).

Buhârî, bu hadisi iki ayrı râvî gurubundan nakletmiştir. Birinci râvî gurubunda o, bu hadisi Ebû'l-Yeman'dan, o Şuayb'dan, o da Zührî'den rivayet etmiştir. Buhârî bu hadisi naklederken birinci senedin hemen sonunda "Kâle Ebû Abdillâh" demiştir. Ebû Abdillâh, Buhârî'nin kendisidir. İkinci râvî gurubunda ise, o İbn Vehb'ten, o Yunus'tan ve o da İbn Şihâb'tan rivayet etmiştir. Burada adı geçen İbn Şihâb ve diğer rivayette geçen Zührî, aynı kişidir. İbn Şihâb, yani Zührî, bu hadisi Ubeydullah b. Abdillâh b. Ebî Sevr'den, o Abdillâh b. Abbas'tan ve o da Hiz. Ömer'den nakletmiştir. Bu senet zincirinde toplam, dokuz râvî yer almıştır. (Kirmânî, II, 97 vd; İbn Hacer, I, 244 vd; Aynî, II, 144 vd; Gürânî, I, 196; Kastalânî, I, 279 vd). Bu senet zincirinde yer alan râvîleri kısaca tanıtmak istiyoruz:

1- Ebû'l-Yemân: O, el-Hakem b. Nafi' el-Behrânî el-Hımsî'dir (ö. 222/836). Ebû'l-Yemân, hadis münekkitleri tarafından sika ve saduk bir râvî olarak kabul edilmiştir. O, Şuayb b. Ebî Hamza, Hureyz b. Osman, Ataf b. Halid, Said b. Abdilaziz, Safvan b. Amr ve daha pek çok kişiden hadis nakletmiştir. Başta Buhârî olmak üzere Abdillâh ed-Dârimî, Amr b. Mansûr, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main ve daha pek çok kişi kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. (Kirmânî, II, 97 vd; İbn Hacer, I, 244 vd; Aynî, II, 144 vd; Gürânî, I, 196; Kastalânî, I, 279 vd).

2- Şuayb: O, Şuayb b. Ebî Hamza'dır (ö. 162/778). Şuayb, başta Zührî ve Nafi' olmak üzere pek çok kişiden hadis nakletmiştir. Ebû'l-Yemân, Ali b. Abbas ve daha pek çok kişi, ondan hadis rivayet etmişlerdir. Kendi oğlu Bişr'in de kendisinden hadis nakledenlerin arasında önemli bir yeri vardır. Cerh ve tadil âlimleri, onun hadis rivayetinde sika, sebt ve hafız olduğunu kaydetmişlerdir. (İbn Hacer, IV, 318 vd; a. mlf. I, 33).

3- İbn Şihâb ez-Zuhrî: O, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zuhrî'dir (ö. 124/742). ez-Zuhrî, hadisleri Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) emri ile resmen tedvin eden ilk kişidir ve tâbiündendir. O, Abdillâh b. Ömer, Câbir b. Abdillâh, Enes b. malik, Sehl b. Sa'd, Ebû Tufeyl, Abdurrahman b. Ezher, Sâib b. Yezid ve daha pek çok sahabeden hadis almıştır. Ayrıca o, Said b. Museyyeb, Urve b. Zubeyr, Ata b. Ebî Rabâh, Abdurrahman b. Hürmüz, Amre binti Abdurrahman ve benzeri tabiilerden de ilmi yönden istifade etmiştir. Ata b. Ebî Rabâh ve Ömer b. Abdülaziz, onun hocaları olmalarına rağmen, kendisinden hadis almışlardır. Ayrıca Malik b. Enes, Ma'mer b. Râşid, Süfyan b. Uyeyne ve daha pek çok kişi ondan hadis nakletmişlerdir. Hicri 124 yılında Şam yakınlarında bulunan Bedâ denilen yerde vefat eden ez-Zuhrî, özellikle hadis tedvininde önemli bir yere sahip olduğu için, hadis kaynaklarında

onun hakkında geniş bilgi verilmektedir. (İbn Hallikân, IV, 177 vd; Zehebî, V, 326 vd; İbn Hacer, IX, 385 vd; Özkan, 2013, XXXIV, 544).

4- İbn Vehb: O, Ebû muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri'dir (ö. 197/813). Hicri 125 yılında Mısır'ın Kahire şehrinde doğan İbn Vehb, Beni Fihri kabilesinin azatlılarından. O, İmam Malik'in önde gelen talebelerinden önemli bir fakih ve muhaddistir. Ayrıca o, Leys b. Sa'd, Süfyân es-Sevri, Süfyân b. Uyeyene, İbn Cüreyc ve benzeri pek çok âlimden hadis almıştır. İbn Vehb, son derece güvenilir bir hadis râvisi olarak kabul edildiğinden dolayı, kendisine bu konuda çok rağbet edilmiştir. Hatta bir seferinde hadis rivayet ederken, aşırı izdiham meydana gelmiş ve kendisi bu izdihamda yaralanmıştır. Bunun üzerine o, bir daha hadis rivayet etmeyeceğine dair yemin etmiştir. Fakat sonradan yemininin kefareti ödeyerek, tekrar hadis rivayet etmeye devam etmiştir. Onun hocaları İmam Mâlik ve Leys b. Sa'd da kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. İbn Hanbel, İbn Vehb'in salih bir insan, iyi bir âlim, fakih ve geniş bilgi sahibi olduğunu kaydetmiştir. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Nesâî, İbn Adî ve Zehebî gibi âlimler, Onun hadis rivayetinde sikâ, hüccet ve hafız olduğunu kabul etmişlerdir. Her şeye rağmen, onu tenkit edenler de olmuştur. Hicri 197 yılında Kahire'de vefat eden İbn Vehb, kendisine teklif edilen her türlü idari görevi reddetmiştir. (İbn Sa'd, VII, 518; Zehebî, IX, 223 vd; Köse, 1999, XX, 441).

5- Yunus: O, Ebû Yezid Yunus b. Yezid b. Ebî en-Neccâd'dır (ö. 159/775). Ona, İbn Mişkân b. Ebî en-Neccâd el-Eyli de denmektedir. O, başta kardeşi Ebû Ali b. Yezid, İbn Şihâb ez-Zühri, Abdullah b. Ömer'in azatlısı Nafi', Hişam b. Urve, İkrime ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. Cerir, Amr b. el-Haris, Leys b. Sa'd, Evzâî, Süleyman b. Bilal, İbnü'l-Mübârek, İbn Vehb, Bekiye b. el-Velid, Hassân b. İbrahim, Abdullah b. Ömer en-Nemiri ve daha pek çok kişi, kendisinden nakletmişlerdir. O, hadis münekkitleri tarafından sika ve saduk olarak kabul edilmiştir. Yunus, hicri 159 yılında Mısır'da vefat etmiştir. (İbn Hacer, XI, 393 vd; a. mlf. II, 396 vd).

6- Ubeydullah b. Abdillâh b. Ebî Sevr: O, Abdullah b. Abbas ve Safiye binti Şeybe'den hadis almıştır. İbn Şihâb ez-Zühri ve Muhammed b. Cafer ez-Zübeyr de ondan hadis almıştır. Ubeydullah, tabiiendir ve sika bir râvidir. (İbn Hacer, VII, 20 vd; a. mlf. I, 495).

7- Abdillâh b. Abbas: O, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir (ö. 68/687-688). O, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcasının oğludur, tefsir ve fıkıh ilminde olduğu gibi, hadis alanında da önemli bir yeri vardır. İbn Abbas, çok hadis rivayet edenler arasında yer alan bir sahâbidir, müksiründendir ve 1660 hadis nakletmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) vefat ettiği zaman, o 13 yaşlarında idi. Dolayısı ile o, hadislerin pek çoğunu diğer sahâbeden nakletmiştir. Onun rivayet ettiği hadisler, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere pek çok hadis kaynaklarında yer almaktadır. O, bazı tabiiiler hakkında cerh anlamı taşıyan bazı değerlendirmelerde bulunmuş, hadis öğretiminde arz veya kıraat metodunun geçerli olduğunu belirtmiştir. (Çakan ve Eroğlu, 1988, I, 77).

Hadisin metnine gelince, bu ve benzeri hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanında bulunmaya, onun söylediği ve yaptığı fiillere şahit olmaya, bunlardan ders ve ibret almaya çalışıyordu. O, hayatı boyunca bunları tespit etmeye özen göstermiş büyük bir sahâbidir. O Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanına gidemediği zamanlarda, bu konudaki haberleri arkadaşlarından almaya çalışmıştır. Sahâbeden pek çok kişi, Hz. Ömer'in yaptığı gibi münavebe yolu ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanında bulunmaya ve onun söz ve hareketlerini kaydederek istifade etmeye çalışıyorlardı. Sahabe bunu yaparken, birbirlerine güveniyor ve birbirinin sözüne itibar ediyorlardı. Buna göre hadis kültüründe haberi vahid (Hadis kültüründe "*haberi vâhid*", rivayet zincirinin herhangi bir yerinde sadece bir râvinin bulunduğu ve bu nedenle mütevatir olma vasfına sahip olmayan hadis için kullanılır. Bu tür rivayetlere, "*haberi vâhid*" veya "*haberi âhâd*" denmektedir. Âhâd hadisler, senedin her tabakasında onları rivayet eden râvilerin sayılarına göre meşhur, aziz ve garip olmak üzere üç kısma ayrılır. Âlimlerin bu konuda değişik yorumları vardır. (es-Salih, 1986, 266 vd; Koçyiğit, 145 vd; Çakan, 1993, 9 vd; Yücel, 2012, 147 vd; Aydın, 91 vd.) kabul edilmiş ve sahabe mürseli (Kelime olarak "*Mürsel*", "*irsâl*" fiilinin ismi mefulüdür. O da sözlükte serbest bırakmak, Salı vermek ve benzeri anlamlara gelmektedir. Hadis kültüründe ise "*Mürsel*", tabiiilerin sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Muhammed'den (s.a.v.) naklettikleri hadistir. Sahabenin birbirlerinden öğrendikleri halde öğrendiği sahabiyi zikretmeden doğrudan Hz. Muhammed'den (s.a.v.) naklettikleri rivayetlere, "*sahabe mürseli*" denmektedir. İsnattan hafz edilen râvinin sahâbi olduğu bilindiği için, bu tür hadisler zayıf sayılmamıştır. Sahabe mürseli sahihtir, âlimlerin çoğunluğuna göre onun hükmü ile amel edilir. (es-Salih, 137 vd; Koçyiğit, 341 vd; Çakan, 132 vd; Yücel, 174 vd; Aydın, 213 vd.) ile amel edilmiştir. Bu hadiste, ilmin İslâm kültüründeki önemine işaret edilmektedir. Buna göre iyi bir Müslüman, bir taraftan çalışıp dünya hayatındaki geçimini temin etmeye çalışırken diğer taraftan da ilmi açıdan çevresinde bulunan insanlardan istifade ederek bilgilerini de geliştirmeye gayret etmelidir. Ayrıca bu hadisten anlaşıldığına göre, baba damadının iznini almadan onun evine yani onun hanımı olan kızının evine girebilir. Çünkü bu

hadisten anlaşıldığı gibi Hz. Ömer, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) izin almadan kızı Hz. Hafsa'nın evine girmiştir. Bu hadiste işaret edilen diğer bir konu ise, başkasının evine girmek için kapıyı çalıp izin isteme meselesidir. Başkasından izin almadan onun evine girmek gerekir. (Kirmânî, , II, 99; İbn Hacer, I, 245; Aynî, II, 147; Gürânî, I, 197; Kastalânî, I, 280; Sâbûnî, I, 162).

Hz. Ömer'in sadece Buhârî'de rivayet edilen bu hadisi üzerinde durduktan sonra, şimdi de sadece onun Müslim'de rivayet edilen bir hadisi üzerinde de durmaya çalışacağız.

D - Hz. Ömer'in Sadece Müslim'deki Rivayetleri

Hz. Ömer'in sadece Müslim'de rivayet ettiği 21 hadisten bir örnek vereceğiz:

حَدَّثَنِي أَبُو خَيْثَمَةَ زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ كَهْمَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، ح وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَنْبَرِيُّ - وَهَذَا حَدِيثُهُ - حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا كَهْمَسٌ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: كَانَ أَوَّلَ مَنْ قَالَ فِي الْقَدْرِ بِالْبَصْرَةِ مَعْبُدُ الْجَنْبِيُّ، فَاذْطَلَقْتُ أَنَا وَحَمِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَمِيرِيُّ حَاجِبِينَ - أَوْ مُعْتَمِرَيْنِ - فَقُلْنَا: لَوْ لَقِينَا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْنَاهُ عَمَّا يَقُولُ هُوَ لَا فِي الْقَدْرِ، فَوَفَّقَ لَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ دَاخِلًا الْمَسْجِدِ، فَاسْتَفْتَاهُ أَنَا وَصَاحِبِي أَحَدُنَا عَنْ يَمِينِهِ، وَالْآخَرَ عَنْ شِمَالِهِ، فَطَنَنْتُ أَنْ صَاحِبِي سَيَكِلُ الْكَلَامَ إِلَيَّ، فَقُلْتُ: أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِنَّهُ قَدْ ظَهَرَ قَبْلَنَا نَاسٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ، وَيَتَقَرَّرُونَ الْعِلْمَ، وَذَكَرَ مِنْ شَأْنِهِمْ، وَأَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ لَا قَدْرَ، وَأَنَّ الْأَمْرَ أَنْفٌ، قَالَ: «قَادًا لَقِيتُ أَوْلَادَكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنِّي بَرِيءٌ مِنْهُمْ، وَأَنَّهُمْ بُرَاءٌ مِنِّي»، وَالَّذِي خَلَفَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ «لَوْ أَنَّ لِأَحَدِهِمْ مِثْلَ أُخْدُ ذَهَبًا، فَأَنْفَقَهُ مَا قَبِلَ اللَّهُ مِنْهُ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ» ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ، إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّعْرِ، وَلَا يَعْرِفُهُ مِمَّا أَحَدٌ، حَتَّى جَلَسَ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَدْرَكَ رُكْبَتِي إِلَى رُكْبَتَيْهِ، وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذِي، وَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»، قَالَ: صَدَقْتَ، قَالَ: فَعَجِبْنَا لَهُ بِسَأَلِهِ، وَبِصِدْقِهِ، قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ، قَالَ: «أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ»، قَالَ: صَدَقْتَ، قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ، قَالَ: «أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَرَهِ فَإِنَّهُ يَرَاكَ»، قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ، قَالَ: «مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ» قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ أَمَارَتِهَا، قَالَ: «أَنْ تَلِدَ الْأُمَّةَ رَبَّتَيْهَا، وَأَنْ تَرَى الْخَفَاةَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رِعَاءَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ»، قَالَ: ثُمَّ انْطَلَقَ فَلَيْثُمَ مَلِيًّا، ثُمَّ قَالَ لِي: «يَا عُمَرُ أَنْتَ رِي مِنَ السَّائِلِ؟» قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «فَبِهِ جَبْرِيلُ آتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ»

Ömer b. el-Hattâb (r.a.) şöyle demiştir:

“Bir gün Resûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda bulunduğumuzda, bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı, üzerinde yolculuk eseri bulunmayan ve hiçbirimizin tanımadığı bir adam çıkageldi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önüne oturdu, dizlerini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dizlerine dayadı, ellerini kendi dizlerinin üstüne koydu ve 'Ey Muhammed! Bana İslâm'dan haber ver' dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.), 'İslâm, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın Resulü olduğuna şahadet etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve güç yetirebilirsen hac ibadetini yerine getirmendir' diye buyurdu. Adam, 'Doğru söyledin' dedi. Onun hem sorup hem de tasdik etmesi tuhafımıza gitti. Bunun ardından adam, 'Bana imandan haber ver' dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.), 'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhret gününe inanmandır. Yine kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmendir' diye buyurdu. Adam, 'Doğru söyledin' diye tasdik etti. Ardından adam, 'Bana ihсандan haber ver' dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.) 'İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına ona ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da O seni görür' diye cevap verdi. Adam yine, 'Kıyamet'ten bana haber ver' dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.), 'Kendisine soru sorulan, bu konuda sorandan daha bilgili değildir' cevabını verdi. Adam, 'Bana kıyametin alametlerinden haber ver' dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.), 'Cariyelerin sahiplerini doğurması, yalın ayak, baldırı çıplak koyun çobanlarının, yüksek binaları yapmada birbirleriyle yarışmalarıdır' diye buyurdu. Adam, çekip gitti. Ben bir süre öylece kalakaldım. Daha sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) 'Ey Ömer! Soru soran kişinin kim olduğunu biliyor musun?' diye sordu. Ben, 'Allah ve Resulü daha iyi bilir' dedim. Hz. Muhammed (s.a.v.), 'O Cebrail'di, size dininizi öğretmeye geldi' diye buyurdu." (Müslim, İmân, 1, hadis no: 8, Tirmizi İmân, 4, hadis no: 2610; Ebû Dâvûd, Sünnet 16, hadis no: 4695. Bu hadis, parçalı bir şekilde değişik ifadelerle ve farklı rivayet zincirleri ile başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz. Müslim, İmân, 19-22, hadis no: 16; 23-26, hadis no: 17; Buhârî, İmân 37, hadis no: 50; Tefsîru Sureti Lokmân, 2, hadis no: 4777).

Müslim, bu hadisi ayrı iki senetten nakletmiştir. Birinci senette hadisi Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'den, o Veki'den, o Kehmes'ten, o Abdullah b. Büreyde'den, o Yahya b. Ya'mer'den, o Abdullah b. Ömer'den, o da babası Ömer b. el-Hattab'dan nakletmiştir. İkinci senette ise, Müslim bu hadisi Ubeydullah b. Muaz el-Anberî'den, o babası Muaz'dan, o da Kehmes'ten, o Abdullah b. Büreyde'den, o Yahya b. Ya'mer'den, o Abdullah b. Ömer'den, o da babası Ömer b. el-Hattab'dan nakletmiştir. Görüldüğü gibi bu iki senette Kehmes, ortak râvîdir. Onunla Hz. Ömer arasındaki râvîler, iki senette aynıdır. Bu hadisin her iki senesinde toplam sekiz râvî vardır. (Müslim, İmân, 1, hadis no: 8) Biz, burada bu hadisin senesinde adı geçen râvîler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1- Ebû Hayseme Züheyr b. Harb: O, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâî'dir (ö. 234/849). Ebû Hayseme, Süfyân b. Uyeyye, İsmail b. Uleyye, Yahya b. Said el-Kattan, Veki', Abdurrazzak b. Hemmam, Velid b. Müslim ve daha pek çok âlimden hadis almıştır. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim, Ebû Ya'lâ ve daha pek çok kişi de ondan hadis nakletmişlerdir. Hadis âlimleri, onu

hadis alanında sika, sadük ve hüccet olarak kabul etmişlerdir. Ömrünü Bağdat'ta ilim ile meşgul olmak sureti ile geçiren Ebû Hayseme, âlimlerin övgüsünü kazanmış ve hicri 234 yılında orada vefat etmiştir. (İbn Sa'd, VII, 354; Zehebî, XI, 489 vd; İbn Hacer, III, 303 vd; Tuğ, 1994, X, 151).

2- Veki': O, Ebû Süfyân Veki' b. el-Cerrah b. Melih er-Ruâsî el-Kûfî'dir (ö. 196/811). Veki', başta babası olmak üzere İsmail b. Ebî Hâlid, Eymen b. Nâbil, İkrime b. Ammâr, Hişam b. Urve, A'meş, Cerîr b. Hazm, Abdullah b. Said b. Ebî Hind, Seleme b. Nebî, İsa b. Tehmân, Mus'âb b. Selîm, ibn Cüreyc, el-Evzâî, Malik, Usâme b. Zeyd el-Leysî, İsrâîl, Bedr b. Osman, Cafer b. Burkân, Süfyân es-Sevrî, Şu'be, ibn Ebî Leylâ, Ya'lâ b. el-Hâris ve daha pek çok kişiden hadis rivayet etmiştir. Kendi oğulları Süfyân, Melih/Müleyh, Übeyd ve hocası Süfyân es-Sevrî, kendisinden hadis nakletmişlerdir. Ayrıca Abdurrahmân b. Mehdî, Ahmed, Ali, Yahyâ, İshâk, Ebû Şeybe'nin iki oğlu, Ebû Hayseme, Humeydî, Ka'nebî, el-Eşecc, Ali b. Haşrem, Museddad, ibn Ebî Amr, Nasr b. Ali, Yahya b. Yahya en-Nisâbûrî, Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dolâbî, İbrahim b. Sa'd el-Cevherî ve daha pek çok kişi, kendisinden hadis nakletmişlerdir. Hicri 196 yılında vefat eden Veki', birçok âlim tarafından övülmüş, sika, hafız, güvenilir ve faziletli olarak kabul edilmiştir. (İbn Hacer, XI, 109 vd; a. mlf. II, 338).

3- Kehmes: O, Ebü'l-Hasen Kehmes b. el-Hasen et-Tamîmî el-Basrî'dir (ö. 149/766). O, Ebü't-Tufeyl Abdullah b. Bureyde, Abdullah b. Şakik ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. İbnü'l-Mubârek, Veki', Nadr b. Şümeyl ve daha pek çok kişi kendisinden hadis nakletmişlerdir. Oğlu Avn da kendisinden hadis nakledenler arasındadır. Hadisçilerin birçoğu, onun sika olduğunu söylemişlerdir. (Nevevî, 2001, I, 194; İbn Hacer, VIII, 392; a. mlf. II, 145).

4- Abdullah b. Büreyde (ö. 115/733): Merv asıllıdır. O, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, ve Hz. Aişe gibi daha pek çok sahâbîden hadis almıştır. Buşeyr b. El-Muhâcir, Sa'd b. Ubeyde, Katade, Kehmes b. el-Hasan ve daha pek çok kişi kendisinden hadis nakletmişlerdir. İbn Büreyde, Merv şehrinde kadılık yapmıştır. Muhaddisler, onun sika ve saduk bir râvî olduğunu nakletmişlerdir. (İbn Hacer, V, 140 vd; a. mlf. I, 383).

5- Yahya b. Ya'mer: O, Ebû Süleyman, Ebû Said, Ebû Adî Yahya b. Ya'mer'dir (ö. 90/708). Basralı'dır. O, başta Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe ve Ebû Hüreyre olmak üzere daha pek çok kişiden hadis almıştır. Yahya b. Ukayl, Abdullah b. Büreyde, Katade, İkrime, Ata ve daha pek çok kişi de kendisinden hadis almışlardır. Hadis âlimleri, onun sika olduğunu söylemişlerdir. (Nevevî, I, 194; İbn Hacer, XI, 264 vd; a. mlf., II, 369).

6- Ubeydullah b. Muaz el-Anberî (ö. 237/851): Basralı'dır. O, babası, kardeşi el-Musennâ, Mu'temer b. Süleyman, Veki' ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve daha pek çok kişi de kendisinden hadis almışlardır. Hadis âlimleri onun sika olduğunu haber vermişlerdir. (İbn Hacer, VII, 43; a. mlf. I, 500).

7- Muaz b. Muaz el-Anberî (ö. 196/812): O, Süleyman et-Teymî, Humeyd et-Tavîl, Kehmes b. El-Hasen, Şu'be ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. Çocukları Ubeydullah ve el-Musenna, Abdürrahman b. Ebî'z-Zenâd, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main, İshâk b. Râhûye, Ali b. el-Medinî ve daha pek çok kişi kendisinden hadis almışlardır. Hadis münekkitleri, onun çok güvenilir bir râvî olduğunu söylemişlerdir. (İbn Hacer, X, 177 vd; a. mlf., II, 263).

8- Abdullah b. Ömer (ö. 73/692): O, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî'dir. Abdullah b. Ömer, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kayın biraderi olduğu için, her sahâbînin elde edemediği yakınlığa sahip olmuş, onun konuşmalarını dikkatle dinlemiş ve davranışlarına şahit olmuştur. O, 2630 hadis nakletmek sureti ile Ebû Hüreyre'den sonra en çok hadis rivayet eden ikinci sahâbî olmuştur. Onun rivayet ettiği hadislerin 168'i hem Buhârî hem de Müslim'de, 81'i sadece Buhârî'de, 31'i de sadece Müslim'de yer almıştır. Abdullah b. Ömer, doğrudan Hz. Muhammed'den (s.a.v.) hadis naklettiği gibi, babası Hz. Ömer, kız kardeşi Hz. Hafsa, Hz. Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, Hz. Bilal, Abdullah b. Mesud ve daha pek çok sahâbeden hadis nakletmiştir. Çocukları Bilal, Hamza, Zeyd, Salim, Abdullah, Ubeydullah, Ömer ve torunları kendisinden hadis nakletmişlerdir. Bununla beraber onun Nafî', Urve b. ez-Zübeyr, Said b. el-Müseyyeb, Harmele ve daha pek çok kişi kendisinden hadis nakletmişlerdir. Ayrıca Abdullah b. Ömer, en çok fetva veren yedi sahâbeden biridir. Pek çok âlimin övgüsüne mazhar olan Abdullah b. Ömer, hicri 73, miladi 692 senesinde Mekke'de vefat etmiştir. (İbn Sa'd, IV, 142 vd; Zehebî, III, 203 vd; İbn Hacer, V, 291 vd; Kandemir, 1988, I, 126 vd).

Cibril hadisi, Müslim'in naklettiği bu senet zinciri ile Buhârî'nin dışında *kütübü sitte*'nin tümünde yer almaktadır. Müslim, bu rivayeti ile Buhârî'den ayrılmaktadır. Müslim'de yer alan bu rivayetin bir benzeri de, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musanna*f'ında ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde yer almıştır. (İbn Hacer, I, 154; Aynî, I, 415 vd; Tatlı, 2015, s. 131). Bu hadis, Buhârî'nin dışında kalan *kütübü sitte*'de nakledildiği halde, neden Buhârî bu rivayete yer vermemiştir?

Buhârî'nin şarihleri bu soru üzerinde durmuşlar ve Buhârî'nin, bu senet zincirinde yer alan bazı râviler hakkında ihtilaf bulunması nedeni ile yer vermediğini ileri sürmüşlerdir. Şarihlerin bu konuda çeşitli yorumları vardır. (Bkz. İbn Hacer, I, 154; Aynî, I, 415 vd).

Bu hadisin metninde ise, çok değişik konulara yer verilmektedir. Her şeyden önce orada hazır bulunanlardan hiç kimsenin tanımadığı yabancı bir kişi gelmiş, topluluğun içerisinde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yaklaşarak ona çeşitli sorular yönelmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu sorulara cevap verince, adam onu tasdik etmiş ve sonuç itibari ile oradan ayrılıp gitmiştir. Bu durum, sahabe arasında garip karşılanmıştır. Bu hadiste işaret edildiği gibi, zaman zaman Cebrail (a.s.) insan suretinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) huzuruna varmış ve ona vahyi intikal ettirmiştir. Nitekim burada, Cebrail (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelerek, ondan dinî konuları açıklamasını istemiştir. Bu hadiste ifade edildiğine göre, Cebrail (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman, İslâm, ihsan, kıyametin ne zaman kopacağı ve kıyamet alametleri ile ilgili sorular sormuş, Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu konulara açıklık getirmiştir. (Bu hadisin metninde yer alan konular hakkında geniş bilgi için bkz. Nevevî, I, 198 vd; Kirmânî, I, 432 vd; İbn Hacer, I, 155 vd; Aynî, I, 416 vd; Gürânî, I, 123 vd; Kastalânî, I, 203 vd; Sâbûnî, I, 106 vd).

Bu hadisin, hadis kültüründe önemli bir yeri vardır. Ayrıca hadiste yer alan konular, fıkıh ve kelam gibi, hadis ilminin dışındaki ilim dallarını da ilgilendirdiği için, diğer ilim dallarında da araştırma konusu olmuştur. Bu nedenle bu hadis hakkında çeşitli ilmî çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Bekir Tatlı, bu hadisin senet ve metni hakkında beş yüz sahifeye yakın bir Doktora Tezi yapmıştır. Bu tez, "Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları" ismiyle Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından 2015 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. (Bkz. Tatlı, 2005, s. 1 vd). Ayrıca Tatlı, "Modern Hadis Tenkit Üslubu Üzerine - Cibril Hadisi İle İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi" başlıklı bir makale yazmış ve bu makale, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanmıştır. (Bkz. Tatlı, 2010, X, s. 68 vd. Bu hadis ile ilgili diğer bazı çalışmalar için bkz. Nazlıgül, 2005, 5 vd; Keskin, 1997, 63; Topaloğlu, 2001, XXIII, 5 vd; Kahraman, 2005, XIV, 143 vd).

Hz. Ömer'in sadece Buhârî ve Müslim'deki rivayetlerinden birer örnek verip tahlilleri üzerinde durduktan sonra, şimdi onun Buhârî ve Müslim'deki ortak rivayetlerinden bir örnek üzerinde duracağız.

E - Hz. Ömer'im Buhârî Ve Müslim'deki Ortak Rivâyetleri

Hz. Ömer'in rivayet ettiği 26 hadis, hem Buhârî hem de Müslim'de ortak olarak geçmektedir. Bu hadislerden bir örnek şöyledir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْرَاهِيمَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصِ اللَّيْثِيِّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِأَمْرٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَتْرَوُجُهَا، فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ»

"Muhakkak ki ameller, niyete göredir. Kim Allah ve Resulü için hicret ederse, onun hicreti Allah'a ve Resulünedir. Kim dünya menfaati veya evlenmek istediği bir kadın için olursa, onun hicreti niyet ettiği şeydir."(Buhârî, Eymân, 23, hadis no: 6689; Müslim, İmârât, 155, hadis no:1907). Aynı hadis, Hz. Ömer tarafından Buhârî'de aynı anlamda benzer kelimelerle de nakledilmiştir. (Buhârî, Bedü'l-Vahyi, 1, hadis no: 1; İmân, 41, hadis no: 54).

Buhârî, bu hadisi Kuteybe b. Said'ten, o da Abdülvahap'tan nakletmiştir. Müslim bu hadisi Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb'ten, o da Malik'ten nakletmiştir. Hem Abdülvahap ve hem de Malik, ikisi de bu hadisi Yahya b. Said'den, o Muhammed b. İbrahim'den, o Alkame b. Vakkâs el-Leysî'den ve o da Hz. Ömer'den nakletmiştir. Hem Buhârî hem de Müslim'de son üç râvî ortaktır, ondan önceki iki râvî ayrıdır. Her ikisinde de rivayet zinciri südasidir. Bu râviler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1- Kuteybe b. Saïd: O, Ebû Reca' Kuteybe b. Said b. Cemil b. Tarif b. Abdillâh es-Sekâfî'dir (ö. 240/855). Kuteybe, çeşitli yerleri dolaşp hadis toplayan bir hadis hafızıdır. O, Leys b. Sa'd, İbn Lehîa, Ebû Avâne el-Vâsîti, Malik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne, Mervan b. Muaviye, Vekî' ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. İbn Mace'nin dışında diğer *Kütüb-i sitte* âlimleri kendisinden hadis nakletmişlerdir. Ayrıca Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Zübeyr el-Hümejdî, Ali b. Medîni, Nuaym b. Hammad, Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Said ed-Dârîmî, Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî, Ebû Hâtîm ve daha pek çok kişi kendisinden hadis nakletmişlerdir. Buhârî 380, Müslim ise ondan 668 hadis nakletmiştir. Kuteybe, âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Onun hadis rivayetinde sika, saduk ve me'mûn olduğu rivayet edilmektedir. Kuteybe, hicri 240 yılında Belh'e bağlı Bağlan köyünde vefat etmiştir. (Zehebî, XI, 13 vd; İbn Hacer, VIII, 311 vd.; a. mlf., II, 130; Çakın, 2002, XXVI, 491 vd).

2- Abdülvahhap: O, Ebû Muhammed Abdülvahhab b. Abdilmecid b. Salt b. Übeydillâh b. el-Hakem b. Ebî'l-As es-Sakefî el-Basrî'dir (ö. 194/809), Hümejd et-Tavîl, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. Muhammed b. İdris eş-Şafîi, Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni, Kuteybe b. Said

ve daha pek çok kişi, kendisinden hadis nakletmişlerdir. Hadis âlimleri, onun sika olduğunu söylemişlerdir. (İbn Hacer, VI, 392 vd; a. mlf. I, 489).

3- Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb: O, Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Ka'nebi el-Harisî el-Medenî'dir (ö. 221/835), kendi babası, Malik b. Enes, Şü'be, el-Leys b. Sa'd, Nâfî' b. Ömer ve daha pek çok kişiden hadis nakletmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Zur'â, Ebû Hatim ve daha pek çok kişi de kendisinden hadis almışlardır. Hadis âlimleri, onun hadis rivayetinde sika ve hüccet olduğunu söylemişlerdir. (İbn Hacer, VI, 30 vd; a. mlf. I, 423).

4- Malik: O, Ebu Abdillâh Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Ebî Âmir b Amr b. el-Hâris b. Ğeymân b. Huseyl, b. Amr b. el-Hâris el-Asbahi el-Medenî el-Yemenî'dir (ö. 179/795). Bir fakih olup Malikî mezhebinin kurucusu olan Malik b. Enes, aynı zamanda bir muhaddistir. Onun en önemli eseri, "*el-Muvattâ'*"dır. Onun bu eseri, hem fıkhıta hem de hadiste kaynak eser olarak kabul edilmektedir. Malik b. Enes, Abdullah b. Ömer'in azatlısı Nafî', Said el-Makburî, Amir b. Abdillâh, ibnü'l-Münkedir, İbn Şihâb ez-Zühri, Abdullah b. Dînâr ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha, Eyyüb b. Ebî Temime es-Sahtiyânî, Eyyüb b. Hübeyp el-Cühenî, Cafer b. Muhammed, Salim Ebü'n-Nadr, Seleme b. Dînâr, Abdullah b. Dînâr, Salih b. Keysân, Abdurrahman b. el-Kasım, Ebü'z-Zübeyr, Muhammed b. Amr Alkame, Nafî', Vehb b. Keysan, Hişâm b. Urve, Yahya b. Said el-Ensari, İmam Ebû Hanife, el-Evzâi, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Üyeyne, Şü'be, Abdullah b. el-Mübârek, Leys b. Sa'd ve daha pek çok kişi kendisinden hadis almışlardır. Bunların çoğu, onun yaşitlarıdır. Aynı zamanda onun hocaları olan İbn Şihâb ez-Zühri, Yahya b. Ebî Kesir, Yahya b. Said, Yezid b. el-Hâd, Zeyd b. Ebî Üneyse, Ömer b. Muhammed b. Zeyd ve benzeri kişiler de ondan hadis almışlardır. Onun öz amcası Ebû Sühey, onun hem hocası hem de talebesidir ve ondan hadis nakletmiştir. Malik b. Enes, pek çok âlim tarafından övülmüştür. O, hem fıkıh hem hadis alanında, bütün olumlu vasıfları taşıyan büyük bir âlimdir. Malik b. Enes, hicri 179 yılında vefat etmiştir. (Ebû Nuaym, 2001, VI, 274 vd; İbn Hallikân, tsz., IV, 135 vd; Zehebî, VIII, 48 vd; İbn Hacer, X, 5 vd; a. mlf., II, 231; Özel, 2003, XXVII, 506 vd).

5- Yahya b. Said: O, Yahya b. Said b. Kays b. Amr b. Sehl b. Sa'lebe b. el-Haris b. Zeyd b. Sa'lebe b. Çanm b. Malik b. Neccâr'dır (ö. 144/761), O, Enes b. Malik, Sehl b. Hüneyf, Amre binti Abdîrrahman, Said b. el-Müseyyeb, Hümeyp et-Tavîl, Zühri, Nafî' ve daha pek çok kişiden hadis almıştır. İbn Şihâb ez-Zühri, Yezîd b. el-Hâd, Malik b. Enes, el-Evzâi, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, el-Leys b. Sa'd ve daha pek çok kişi, ondan hadis nakletmişlerdir. Hadis âlimleri, onun hadis rivayetinde sika ve me'mûn olduğunu söylemişlerdir. (İbn Hacer, XI, 193 vd.; a. mlf. II, 356).

6- Muhammed b. İbrahim: O, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. el-Haris b. Halid b. Sahr b. Âmir b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre el-Küreşî et-Teymî el-Medenî'dir (ö. 120/737). O, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Said el-Hudrî, Cabir b. Abdillâh, Enes b. Malik, Hz. Aişe ve daha pek çok sahabeden hadis almıştır. Oğlu Musa, Alkame, Hişâm b. Urve, Yezîd b. el-Hâd, el-Evzâi ve daha pek çok kişi de kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Hadis münekkitleri, onun sika olduğunu söylemişlerdir. (İbn Hacer, IX, 6 vd; a. mlf., II, 149).

7- Alkame b. Vakkâs el-Leysî: O, Alkame b. Vakkâs b. Mihsan b. Keledih b. Abd Yâ Leyl b. Tureyf b. Utvâreh b. Âmir b. Malik b. Leys b. Bekr b. Abdimenât b. Kinâne el-Leysî el-Utvârî el-Medenî'dir. (ö. 86/705). O, Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Amr b. el-As, Hz. Aişe ve başka pek çok kişiden hadis rivayet etmiştir. Çocukları Abdullah ve Amr, İbn Şihâb ez-Zühri, Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris ve daha başkaları da, ondan hadis nakletmişlerdir. Hadis âlimleri, onun sika olduğunu söylemişlerdir. (İbn Hacer, VII, 240; a. mlf., II, 37; Kandemir 1989, II, 468).

Bu hadisin metnine gelince, onun hadis kültüründe son derece önemli bir yeri vardır. Başta hadis âlimleri olmak üzere birçok ilim adamı yazdıkları eserlerin baş tarafına bu hadisi koymuş ve bununla başlamışlardır. Çünkü bu hadis, iyi niyeti, ihlâs ve samimiyeti vurgulamaktadır. Rivayet edildiğine göre, Mekke'de bir adam Ümmü Kays adındaki bir kadını sevmiş ve ona evlenme teklifinde bulunmuştur. Kadın, adama Medine'ye hicret edeceğini, şayet oraya geldiği takdirde onunla evlenebileceğini söylemiştir. Kadını seven adam, Mekke'den Medine'ye hicret ederek onunla evlenmiştir. Adam da, Medine'de Ümmü Kays'ın muhaciri diye meşhur olmuştur. Bu olayı duyan Hz. Muhammed (s.a.v.), bu hadisi söylemiştir. Bu hadis, anlam itibarı ile pek çok şeyi ifade etmektedir. Şarihler, bunun anlamı üzerinde çok durmuşlardır. (Geniş bilgi için bkz. Nevevî, XIII, 85 vd; Kirmânî, I, 177 vd; İbn Hacer, I, 15 vd; Aynî, I, 50 vd; Gürânî, I, 30 vd; Kastalânî, I, 74 vd; Sâbûnî, I, 18 vd).

Hz. Ömer'in Buhârî ve Müslim'de geçen hadislerinden birer tanesini ve ikisinin ortak rivayet ettiği hadislerden de bir tanesini ele alıp değerlendirdik. Bunun ardında onun diğer hadis kaynaklarındaki rivayetleri hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz.

F - Hz. Ömer'in Diğer Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri

Buhârî ve Müslim'de Hz. Ömer'in rivayet ettiği hadislerle yer verildiği gibi, diğer hadis kitaplarında da onun rivayet ettiği hadislerle yer verilmektedir. Bu çalışmamızda Hz. Ömer'in Buhârî ve Müslim'de yer alan hadisleri üzerinde durduk. Onun diğer hadis kitaplarında geçen rivayetlerine de kısaca değinmek istiyoruz.

Hz. Ömer'in "Kütüb-i Sitte" olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in dışında kalan Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde de çeşitli rivayetleri yer almaktadır. Bu hadis kaynaklarını incelediğimiz zaman, Hz. Ömer'den nakledilen rivayetlerin çoğunlukla fıkıh konuları ile ilgili olduklarına şahit olmaktayız. Ancak Tirmizî'deki rivayetlerinde fıkhi konularla beraber tefsire dair hadisler de geniş bir şekilde yer almaktadır. (Bu hadislerin kaynağına başvurmak için bkz. Wensinck, 1988, VIII, 202 vd).

Hz. Ömer'in Kütüb-i Sitte'nin dışında da rivayet edilen hadisleri vardır. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdürrahman b. el-Fadl b. Behrâm ed-Dârimî'nin (ö. 255/869) Sünen'inde ve Ebû Abdillâh Malik b. Enes'in (ö. 179/795) Muvattâ'ında da Hz. Ömer'den nakledilen ve ahkâma dair olan pek çok hadis vardır. Bir de Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde Hz. Ömer'den rivayet edilen çok sayıda hadis bulunmaktadır. Bu hadisler, muhtelif konularla ilgilidir. (Bkz. Wensinck, VIII, 203 vd). Ayrıca yukarıda değindiğimiz gibi, kendisinden rivayet edilen bazı hadisler de onun adına düzenlenen "Müsned" isimli kaynaklarda bir araya getirilmiştir.

Sonuç

Hulefâi Raşidîn'in ikincisi olan Hz. Ömer, İslâm Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca onun Kur'ân ve hadis kültüründe de önemli bir yeri vardır. O, Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra, Müslümanlar arasında dağılık halde bulunan yazılı Kur'ân metinlerinin bir araya toplanıp Mushaf haline getirilmesinde etkili rol oynamıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında, Yermük savaşında pek çok hafız sahâbî şehit olunca, Müslümanlar arasında Kur'ân'ı ezbere bilen hafız kişilerin yok olması ile Kur'ân'ın kaybolması endişesi uyanmıştır. Hz. Ömer de bu endişeyi duyanların başında gelmiştir. O, Kur'ân metinlerinin bir araya toplanıp Mushaf haline getirilmesi için, Hz. Ebû Bekir'i ikna etmiş ve bu görevin yerine getirilmesinde ciddi gayretler sarf etmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in, hadislerin ilk dönemdeki tespitinde, rivayetinde ve şekillenmesinde de katkıları olmuştur. Özellikle o, hadislerin tespitinde hadis uydurma gibi olumsuz faaliyetlere karşı ciddi tavırlar ve tedbirler almıştır. Ayrıca sahabeyi de bu konuda uyarmıştır. Hz. Ömer, hadis rivayetinde bulunan sahabeden naklettikleri hadisler hakkında şahit getirmelerini istemiştir. Hz. Ömer, bu konuda son derece titiz davranmış ve aynı zamanda pek çok hadis de nakletmiştir; onun naklettiği hadisler, daha çok fıkıh ağırlıklıdır.

Çeşitli hadis kaynaklarında, onun rivayet etmiş olduğu hadisleri okumaktayız. Özellikle Kütüb-i Sitte'de onun nakletmiş olduğu 539 kadar hadis vardır. Bunların 81 tanesi Buhârî ve Müslim'in el-Câmiü's-Sahih isimli eserlerinde bulunmaktadır. Onun rivayet ettiği 26 hadis, hem Buhârî hem de Müslim'de ortak olarak geçmektedir. Yalnız Buhârî'de 34 ve yalnız Müslim'de de 21 hadisi vardır. Kütüb-i Sitte'nin dışında da kendisinden rivayet edilen hadisleri varlığına şahit olmaktayız. ed-Dârimî'nin Sünen'i, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve Malik b. Enes'in Muvattâ'ında da Hz. Ömer'den nakledilen pek çok hadis vardır. Ayrıca kendisinden rivayet edilen bazı hadisler de onun adına düzenlenen "Müsned" isimli kaynaklarda bir araya getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Abbott, Nabia (1967). *Studies in Arabic Literary Papyri II: Qur'anic Commentary and Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press, Chicago.

_____ (1999). *Hz. Muhammed'in Sevdiği Eşi Ayşe*. trc. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

_____ (2015). *İslâm'ın İlk Döneminde Kadın ve Devlet*. BELGÜ, trc. M. Hanefi Palabıyık ve Betül Kınay, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi*, s. I, ss. 103-124.

Akdokur, Fatma (2010). "Tehzîbü'l-Âsâr" Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara.

Âşık, Nevzat (1981). *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*. İzmir: Akyol Neşriyat.

Aydın, Abdullah (2012). *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Aynî, Bedruddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed (2002). *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. I-XVI, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Azamî, Muhammed Mustafa (1993). *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. trc. Hulusi Yavuz, İstanbul: İz Yayıncılık.

Bağcıvan, Mehmet (2015). Kur'an Sünneti Bütünlüğünün Şer'i Delilleri, *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. s. I/I, ss. 131-147.

Bilmen, Ömer Nuhu (tsz). *Hukukî İslâmîyye ve İstihlâhî Fıkhiyye Kamusu*. I-VIII, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (tsz). *el-Câmiü's-Sahih*. Beyrut: Şirketu Dari'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam.

Cerrahoğlu, İsmail (1985). *Tefsir Usulü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi ve Muhammed Eroğlu (1988). Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib. *DİA*. (c. I, ss. 76-79). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çakın, Kamil (1993). Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIV, ss. 237-262.

_____ (2002). Kuteybe b. Said. *DİA*, (c. XXVI, ss. 491-492). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çelik, Ali (1995). Hz. Ömer'in Hadisçiliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. II, ss. 257-271.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî el-Ezdî (tsz). *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, I-II, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Ebü Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (2001). *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. thk. Said b. Sa'düddin Halil el-İskenderânî, I-X, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Ebü Zehra, Muhammed (tsz). *Usûlu'l-Fikh*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Erul, Bünyamin(2007). Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras "Kitab ve Sünnet" Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tedkiki. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. VII/I, ss. 9-34.
- Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed bin Ahmed bin el-Ezher el-Herevî (2004). *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Ahmed Abdurrahman Muhaymir, I-XII, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Fayda, Mustafa (2007). Ömer. *DİA*, (c. XXXIV, ss.44-53). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görmez, Mehmet (1997). *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gürânî, Şemsuddin Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed (2008). *el-Keşerü'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdîsi'l-Buhârî*. thk. Ahmed İzzu İnâye, I-XI, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Halil bin Ahmed (2003). *EbüAbdirrahman el-Ferâhîdî* (ö. 150/791), *Kitabu'l-Ayn*. thk. Abdülhamid Hendâvî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hamidullah, Muhammed(2003). *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ, I-II, İstanbul: İrfan Yayıncılık,
- _____ (1990). Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu. trc. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (2004). *Takyîdu'l-İlm*. thk. Said Abdulğaffâr Ali, Kahire: Dâru'l-İstikâme.
- Hatiboğlu, Haydar (2012). *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. I-X, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn Abdilberr, Ebü Ömer Yusufb. Abdillâh (2012). *Câmîu Beyânî'l-İlm ve Fadlih ve Mâ Yenbeğî fi Rivâyetihî ve Hamlih*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Dimaşk: Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî (2005). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. I- XV, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- _____ (1994). *Tehzîbu't-Tehzîb*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata, I-XII, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- _____ (2001). *Takribü't-Tehzîb*. thk. Halil Me'mûn Şihâ, I-II, Beyrut: Darü'l-Ma'rife.
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (tsz). *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut: Daru's-Sadr.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (tsz). *Müsned*. I-XXX, Beyrut.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim (1326). *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*. Mısır.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (1998). *Sünen*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Cil.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (1994). *Lisanu'l-Arap*. I-XV, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed (2014). *et-Tabakâtü'l-Kübra*. I-VIII, Beyrut: Daru Sadr.
- İbnü'l- Cezerî, Muhammed b. Muhammed (tsz). *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr*. thk. Muhammed Salim Muhaysin, Kahire: Matbaatu Mustafa.
- Kahraman, Hüseyin (2005). İtikâdî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. XIV/II, ss. 133-163.
- Kandemir, M. Yaşar (1989). Alkame b. Vakkâs. *DİA*, (c. II, ss. 468). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1988). Abdullâh b. Ömer b. Hattâb. *DİA*, (c. I, ss. 126-128). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1997). Hadis. *DİA*, (c. XV, ss. 27-64). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karakaş, Ali (2015). Oksidantalizmde Etik Değerler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Akader*, s. XXVI, ss. 175-200.
- Karataş, Mustafa (2000). Hadis Rivayeti Karşısında Sahabenin Tutumu. *Diyanet İlmî Dergi*, s. XXXVI/I, ss. 5-18.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (1987). *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*. thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Beyrut: Daru'n-Nefâis.
- Kastalanî, Şehâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (2012). *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kavaklı, Ali (2016). İngiliz Oryantalist Nicholson'un Ortaya Çıkarıp Tanıttığı Tezkiretü'l-Evliyâ' daki Tuhafıklar. *Eleştirel Bakış Dergisi*, s.I, ss. 8-22.
- Keskin, Halife (1997). *İslâm Düşüncesinde Kader ve Kaza*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kirmânî, Şemsuddin Muhammed b. Yusuf (2010). *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Koçak, Muhsin (2007). Ömer. *DİA*, (c. XXXIV, ss. 51-53). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçkuzu, Ali Osman (1988). *Rivâyet İlimlerinde Haberi Vahitlerin İtikat ve Teşri Değeri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Koçyiğit, Talat (1992)., *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- _____ (2011). *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mâlik B. Enes, Ebü Abdillâh (tsz). *el-Muvatta'*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Münâvî, Muhammed Abdurrauf (1938). *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*. I-VI, Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (1998). *Sahîhu Muslim*. Beyrut: Daru İbn Hazm.
- Nazlıgöl, Hâbil (2005). *Hadiste Metin İnşası ve Metin İnşası Açısından Cibril Hadisi Rivayetleri*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Nesaâî, Ebü Abdirrahman b. Şuayb (1964). *Sünenü'n-Nesâî*. I-VIII, Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Nevevî, Muhyiddin Ebü Zekerîyya Yahyâ bin Şeref (2001). *Sahîhu Muslim bi Şarhi'n-Nevevî*. thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan, I-XVIII, Kahire: el-Mektebetü's-Sakafî.
- Özaydın, Abdülkerim (1999). İbn Kesir, Ebü'l-Fida. *DİA*. (c. XX, ss. 132-134). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, Veysel (2013). Hadislerin Sihat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstilahının Ortaya Çıkışı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. XXXV, ss. 67-110.
- Özdeş, Talip (2005). *Kur'ân ve Cinsiyet Ayrımcılığı*. Ankara: Fecr Yayınları.
- _____ (2005). *Kur'ân ve Nesh Problemi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Özel, Ahmet (2003). Mâlik b. Enes. *DİA*, (c. XXVII, ss. 506-512). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sâbânî, Muhammed Ali (2014). *eş-Şerhu'l-Mu'yesser li Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma ed-Dureru ve'l-Leâlî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. I-V, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Sallâbî, Ali Muhammed (2016). Hz. Ömer. trc. Mehmet Akbaş, İstanbul: Ravza Yayınları.
- es-Salîh, Subhî (1986). *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâları*. trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celalüddin Abdürrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî (1978). *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

- _____ (2001). *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed b. Riyâd el-Ahmed, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Şafîi, Muhammed b. İdris (2005). *er-Risâle*. thk. Abdüllatif el-Humeym ve Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şelebi, Muhammed Mustafa (1981). *Ta'lîlü'l-Ahkâm*. Beyrut: Dârü'n-Nehdeti'l-Arabiyye.
- Seyhan, Ahmet Emin (2014). Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı. *Hikmet Yurdu*, s.VII/XIII, ss. 101-126.
- Tatlı, Bekir (2015). *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (2010). Modern Hadis Tenkit Üslubu Üzerine-Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. X/I, ss. 67-85.
- Tekineş, Ayhan (1997). Hadisin Sübutunu Tespitte 'Kur'an ile Karşılaştırma' Meselesi. *İLAM Araştırma Dergisi*, s. II/II, ss. 87-104.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (1992). *Sünen*. I-V, İstanbul: Daru İhyai't-Turasi'l Arabî.
- Toksarı, Ali (2014). Teşrii Değer Açısından Sünnetin Konumu. *Bilimname*, s. II/XXVII, ss. 9-24.
- Topaloğlu, Bekir (2001). *İslâm. DİA*. (c. XXIII, ss. 5-10). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tuğ, Salih (1994). *Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb. DİA*, (c. X, ss. 151). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turgut, Ali (1991). *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: İFAV Yayınları
- Wensinck, Arent Jan (1988). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevi*. I-VIII, İstanbul: Daru'd-Da've.
- Vida, G. Levi Della (1964). Ömer b. Hattâb. *İslâm Ansiklopedisi*, (c. IX, ss. 468-471). İstanbul: MEB Yayınları.
- Yıldırım, Celal (1992). *İlâhi Hikmetler Büyük Seoaplar*. Konya: Uysal Kitabevi.
- Yücel, Ahmet (2012). *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- _____ (2002). Kitâbet. *DİA*, (c. XXVI, ss. 81-83). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif (1970). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi*. trc. Ahmed Naim, I-XII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (2014). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve Me'mûn Sağırcı, I-XXX, Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin (tsz). *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazim (1996). *Menâhilü'l-İrfân fi Ülümi'l-Kur'ân*. I-III, Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Zeydân, Abdülkerim (1979). *el-Vecîz fi Usûli'l-Fikh*. İstanbul: el-Mektebtü'l-İslamiyye.
- Zeydân, Abdülkerim ve Abdulkahhar Davud Abdullah (2011). *Ulûmu'l-Hadis*. Dımeşk: Müessesetu'r-Risâle.